

Мірошниченко Ірина Сергіївна –
старший прокурор відділу прокуратури
м. Києва

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ СТОСОВНО ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ У СІМ'Ї

Акцентовано увагу на значному впливі родини в розвитку особистості, досліджено причини насильницьких дій, жорстокого поводження і злочинних посягань щодо осіб похилого віку з боку членів їх сімей, проаналізовано шляхи профілактики та протидії такій злочинності.

Ключові слова: похилий вік; літня людина; родина; злочин; жорстоке поводження; дискримінація; насильство.

Акцентировано внимание на значительном воздействии семьи на развитие личности, исследованы причины насильственных действий, жестокого обращения и преступных посягательств в отношении пожилых людей со стороны членов их семей, осуществлен анализ профилактики и противодействия данной преступности.

Ключевые слова: пожилой возраст; пожилой человек; семья; преступление; жестокое поведение; дискриминация; насилие.

The attention to the significant influence of the family in personal development, investigated the causes of violence, abuse and criminal attacks on the elderly by their families, the ways of preventing and combating such crime.

Keywords: old age; old man; family; crime; cruelty; discrimination; violence.

Літні люди в будь-якому суспільстві, незалежно від соціальної спрямованості, устрою й панівної ідеології держави, були й залишаються однією з найуразливіших категорій населення, а отже, об'єктом дискримінаційних виявів та злочинних посягань з боку близьких. Це пояснюється небажанням останніх забезпечувати своїх похилих родичів харчуванням, чистим одягом, гідних старості умовами проживання, належним медичним доглядом, побутовою гігієною та можливостями спілкування.

Літні люди нерідко страждають від виявів неповаги найближчого родинного оточення, їх нешанобливого, презирливого ставлення, самоусунення від вирішення найнеобхідніших побутових проблем. Здебільшого випадків винуватцями своєрідного жорстокого, нерідко злочинного, поводження з літніми людьми є саме члени їх родини.

Сім'я відіграє найважливішу роль у психічному розвитку особистості. Водночас сімейні відносини молодих родин, у яких доживають свій вік літні батьки чи інші близькі родичі, з часом усе більше

породжують низку небезпечних факторів. Їх поява зумовлена, зокрема, поширеними соціальними стереотипами щодо безкорисності (обтяжливої зайвості) літніх осіб на загальному тлі глобалізації суспільства.

Саме викривлена й штучно поглиблювана уява щодо зайвої, морально-ускладненої й фінансово-витратної складової подальшого утримання рідних похилого віку, які чим далі стають усе обтяжливішим тягарем, породжують морально-психологічні зриви і, як наслідок, призводять до жорстокого, нелюдського, принижуючого гідність поводження, а нерідко – і до злочинних виявів, зумовлених не лише бажанням позбавитися обтяжливого утримання, а й меркантильним інтересом заволодіти нерухомістю, іншим цінним майном.

Зазвичай вищевказане стосується саме літніх жінок, ураховуючи їх історично зумовлене нерівне, порівняно з чоловіками, становище в більшості народностей. Аналіз статистики демографічного стану населення України у 2012 р. свідчить, що частка жінок у загальній чисельності осіб похилого віку перевищила 64 % [1]. Ураховуючи зазначене, а також властиві жінкам специфічні риси характеру та фізичні дані, під час дослідження потенційного потерпілого від злочинних посягань з боку членів родини важливим убаचाється виокремлення, поряд з віковою, також і демографічної ознаки як основної.

Аналізуючи передумови злочинних посягань, зокрема насильства та жорстокого поводження стосовно літніх людей з боку родичів, насамперед слід вказати на законодавче унормування гарантованих основних прав та свобод. До основних актів міжнародного законодавства у сфері захисту осіб похилого віку слід віднести Європейську соціальну хартію (1961 р.), Декларацію про права інвалідів (1975 р.), Рекомендації Міжнародної організації праці № 162 (1980 р.), Рекомендації Ради Європи R(87)22 із обстеження і нагляду за літніми людьми (1987 р.), Рекомендації Ради Європи R(94)9 «Соціальна згуртованість і якість життя» (1994 р.), Рекомендації Ради Європи 1428 щодо майбутнього старшого покоління: захисту, участі й розвитку (1999 р.) та ін.

Серед документів міжнародного характеру щодо такої категорії осіб варто зазначити й такі: Віденський міжнародний план дій з проблем старіння, прийнятий на Всесвітній асамблеї у 1982 р.; Принципи ООН стосовно літніх людей (1991 р.); Декларація з проблем старіння (1992 р.); Політична декларація, прийнята на II Всесвітній асамблеї з питань старіння у 2002 р., і Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння тощо.

У доповіді Генерального секретаря ООН «Подальша діяльність за підсумками II Всесвітньої асамблеї з проблем старіння» на 66-й сесії Генеральної Асамблеї в липні 2011 р., зокрема, указано на значні масштаби поширення насильства й жорстокого поводження з літніми людьми, під якими, зазвичай, сприймаються фізичні, емоційні чи сексуальні наруги в багатьох формах, включаючи примусове встановлення опіки, а також фізичне насильство в лікарнях та родині. Особливу увагу

звернуто на найбільш уразливі групи літніх людей – мігрантів, інвалідів, жінок, а також тих, які проживають у злиднях та не мають власної домівки. На підставі матеріалів різних країн світу, Асамблея визначила комплексний та багаторівневий характер таких негативних соціальних явищ, в основі яких є такі фактори як: зростаюча залежність, ізоляція, уразливість, нав'язування обмежень, недостатність фінансових засобів. Унаслідок цього літні особи, як і раніше, стикаються з численними загрозами щодо власності, доходів чи майна, у тому числі із шахрайством, крадіжками, експропріацією земель, шахрайським позбавленням своєї провиздатності з метою отримати контроль над їх фінансами [2].

Вітчизняне законодавство, порівняно з країнами усталеної демократії, в умовах сьогодення не є настільки розвинутим та ефективним у розумінні захисту потерпілих осіб похилого віку від жорстокого поводження з боку родини. На нашу думку, такий стан правового унормування є наслідком високої латентності злочинів цієї категорії, що може створювати оманливу уяву про незначну їх кількість. Зумовлюється він і відсутністю наукових досліджень, державних програм запобігання такого різновиду злочинності, неефективністю діяльності громадських організацій.

Конституцією України (ст. 28) визначено, що жодна людина не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.

Узгоджуючи з конституційною нормою, Верховна Рада України у 2001 р. прийняла Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», яким визначено правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї. Зокрема, зміст поняття «насильство в сім'ї» охоплює будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як людини та громадянина, завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю.

У науковій літературі виділяються чотири узагальнені види насильства, найбільшого поширення з яких набули два останні:

економічне (у побутовому контексті) насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я;

сексуальне насильство, що є протиправним посяганням на статеву недоторканість члена сім'ї, у тому числі сексуальні дії стосовно власної дитини;

фізичне насильство, яке полягає в умисному нанесенні члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, спаллювання його честі й гідності;

психологічне насильство, яке пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого словесними образами або погрозами, переслідуванням, залякуваннями, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Важливим кроком до обмеження виявів дискримінації стало прийняття Верховною Радою України у вересні 2012 р. спеціального Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», яким закріплено принцип недискримінації кожної людини в трудових відносинах, охороні здоров'я, соціальному захисті, житлових відносинах, доступі до товарів і послуг тощо.

Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», прийнятому в грудні 1993 р., закріплено обов'язок дітей піклуватися про батьків похилого віку, надавати їм допомогу й підтримку, за необхідності – доглядати за ними. Це положення має важливе значення, оскільки більшість літніх людей стають залежними від інших осіб, у тому числі дітей, через немічний стан здоров'я чи фінансові труднощі.

Законодавством передбачено різні види відповідальності стосовно осіб, які вчиняють насильницькі дії в родині, у тому числі кримінальну. Так, відповідно до положень ст. 135 Кримінального кодексу (КК) України, завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

Крім цього, згідно з п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України, учинення злочину щодо особи похилого віку визнається обставиною, що враховується судами під час призначення покарання, яка обтяжує покарання.

Сьогодні, за відсутності офіційної статистики, немає можливості достовірно визначити особу злочинця, яка найчастіше вчиняє злочинні посягання (один з подружжя чи дорослі діти осіб, стосовно яких вчиняються насильницькі дії). Відповідно до звітної інформації Управління кримінальної міліції у справах дітей МВС України, станом на грудень 2012 р. на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей перебувають 289 дітей, які вчиняють насильство в сім'ї [3]. Водночас, статистика не розмежовує відомості за ступенем спорідненості, тобто щодо дітей, які вчинили злочини стосовно своїх батьків, та тих, які вчинили злочини стосовно братів та сестер чи інших (діда, баби) близьких родичів.

Безперечно, негідне поведіння дітей стосовно батьків, у тому числі вчинення ними злочинів, суворо засуджується суспільством з огляду

на норми моралі. При цьому слід урахувувати соціально-культурні фактори, які зумовлюють таку їх поведінку. До таких факторів більшість учених (кримінологів, соціологів) відносять:

руйнування соціальних зв'язків між поколіннями в сім'ї;

деструктивність сімейного виховання;

наявність можливого спадкового майна, що впливає на перерозподіл фінансових можливостей та матеріального добробуту в колі родини;

сприйняття суспільством літніх людей як хворобливих, немічних, слабких та залежних;

відсутність гарантованих достатніх засобів до існування.

На нашу думку, посилення кримінальної відповідальності за злочинні дії дітей стосовно своїх батьків похилого віку в сукупності з іншими профілактичними заходами також може мати значний попереджувальний ефект. У цьому контексті вбачається за доцільне включити до переліку обставин, які обтяжують покарання, передбачених ч. 1 ст. 67 КК України, учинення злочину щодо члена сім'ї.

Однак не варто забувати про віктимні властивості потерпілого похилого віку, адже як відомо, у будь-якому конфлікті не може бути винною виключно одна сторона. У старості людина пристосовується до нових життєвих проблем, пов'язаних зі змінами її соціального статусу, для чого докладає значних зусиль у пошуку надійної життєвої підтримки. Процес «соціального виходу» характеризується втратою соціальних ролей, обмеженням соціальних контактів тощо [4, с. 14]. Якщо літні люди не отримують такої підтримки від рідних, близьких та інших оточуючих їх осіб, то зазвичай вони замикаються в собі, що призводить до значних психологічних змін.

Важливою причиною віктимності осіб похилого віку в розглядуваній категорії злочинів може бути їх відчуття самотності, яке викликає стрес та провокує психологічні розлади, у тому числі й депресію, сприяє розвитку різноманітних соматичних захворювань. Якщо людина похилого віку не відчуває своєї значущості й потреби, відчуття самотності, пригніченості загострюються [5, с. 74].

Відомо, що боротьба зі злочинністю вирішально залежить від того, наскільки ефективною є організаційно-управлінська діяльність державної влади, наскільки швидко соціальні зміни знаходять своє відображення в національному законодавстві та яким чином державою буде організовано запобіжну профілактичну діяльність.

У цьому контексті варто зазначити про практику несвоєчасної реєстрації (нереєстрації) правоохоронними органами заяв про кримінальні правопорушення та допущення тяганини під час досудового розслідування випадків жорстокого поводження, дискримінації та насильства стосовно осіб похилого віку. Причина зазвичай убачається у труднощах з доведенням вини правопорушників та відсутністю свідків злочинів, поширеною думкою щодо необхідності вирішувати сімейні конфлікти

членами родини самотійно. Крім цього, більшість жертв відмовляються давати показання щодо родичів, сприяти документуванню фактів злочинних посягань, учинених стосовно них, тощо.

Запобігання насильству в сім'ї є надзвичайно складним питанням, яке, на нашу думку, має включати три основні напрями:

перегляд і зміни в суспільстві поглядів, пов'язаних із жорстоким поведінням з літніми людьми;

концептуальну зміну правових підходів до протидії домашнім злочинам;

надання всебічної допомоги жертвам домашнього насильства.

Підсумовуючи наведені в науковій літературі погляди щодо заходів, які можуть бути вжиті для профілактики злочинів стосовно осіб похилого віку, зокрема тих, що вчиняють члени родини, можна згрупувати такі їх види:

виявлення спеціально уповноваженими органами державної влади потенційних жертв такої категорії злочинів (так звані «групи ризику»);

стимулювання своєчасного інформування (випадковими свідками, сусідами, близькими родичами) відповідних органів про факти жорстокого поведіння;

періодичне відвідування представниками правоохоронних органів, соціальних служб, громадських організацій помешкань літніх осіб, які належать до «груп ризику»;

формування потенційними потерпілими груп взаємодопомоги;

обладнання відповідних житлових приміщень (притулків) для безпечного тимчасового перебування;

постійна корекційна робота (у межах загальнопрофілактичної діяльності із запобігання злочинам) з особами, які вчинили злочини стосовно літніх осіб.

До таких заходів слід віднести, зокрема, «гарячі» телефонні лінії спеціальних служб (літні люди зазвичай бояться помсти з боку родичів), організацію консультацій, забезпечення анонімності подання заяв та скарг, організацію психологічної й правової підтримки.

У зазначеній доповіді Генерального секретаря ООН зазначено низку заходів, спрямованих на подолання дискримінації, насильства, жорстокого поведіння та злочинних посягань на осіб похилого віку. Важливе значення серед них має захист правоздатності літніх осіб, який може бути реалізований шляхом проведення реформи системи правового захисту літніх осіб. Указане передбачає вдосконалення нормативно-правових актів щодо встановлення опіки і прийняття рішень, що стосуються їх власності.

Поділяючи висловлені провідними кримінологами погляди щодо проблем протидії злочинам стосовно осіб похилого віку, вважаємо за необхідне обов'язкове врахування висновків соціальних психологів, зокрема: зменшення масштабів злочинності, від якої потерпають особи похилого віку, можливе за умови взаємодії трьох напрямів: соціального

забезпечення (надання фінансової підтримки та забезпечення житлом), просвітницького (використання широких інформаційних можливостей, висвітлення існуючих проблем та їх вирішення за рахунок соціальної реклами, поширення інформаційно-просвітницької літератури, організація різних просвітницьких заходів, підвищення обізнаності населення) та оздоровчого (виявлення та лікування жертв працівниками первинної медико-санітарної допомоги).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Система офіційної документації Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/428/85/PDF/N1142885.pdf>
3. Звіт про діяльність кримінальної міліції у справах дітей та роботу приймальника-розподільника для дітей на території України за 2012 рік : затв. наказом МВС від 16 січ. 2008 № 16.
4. Социальная геронтология : [учеб. пособ.] / [Е. И. Холостова, В. В. Егоров, А. В. Рубцов]. – М. : Дашков и К, 2005. – 296 с.
5. Филатова С. А. Геронтология : [учеб.] / [С. А. Филатова, Л. П. Безденежная, Л. С. Андреева]. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 512 с.